

TUPROQ UNUMDORLIGINI OSHIRISHNING ISTIQBOLLI YO‘LLARI

Berdimurodov N.I.

QXM fakulteti magistranti

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti

Annotatsiya: Tuproq unumdorligi - bu tuproqning suv, oziq moddalar va boshqa bilan ta'minlash xususiyatidir. Tuproq tog' jinslaridan unumdorligi bilan farq qiladi. Unumdor tuproqlarda insonga asosiy oziq-ovqat mahsulotlarini beruvchi qishloq xo'jaligi o'simliklari o'stiriladi. Yer faqat unumdorlik xususiyati tufayli qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish vositasiga aylangan.

Kalit so'zlar Tuproq; tuproq unumdorligi; organomineral gumus; fitosenoz; tuproq oziqasi; tagzamin; agrotexnik tadbir.

Kirish Qadim zamonlardan beri insonlar yerdan foydalanishda eng avvalo o'simliklarning hosil bera olish qobiliyati jihatidan uni yuqori baholashgan. Shuning uchun tuproq unumdorligi haqidagi tushuncha tuproqshunoslik fan sifatida vujudga kelganiga qadar ma'lum bo'lgan ya'ni ishlab chiqarish vositasi sifatida yerning eng muhim xossasini o'zida aks etgan.

Asosiy qism Tuproq bu - yer sharining murakkab, materiklar quruqlik qismini qoplab turuvchi, alohida biokos qatlami hisoblanadi. Tog' jinslari tirik organizmlarning ko'p avlodlari ta'siriga uchrab, atmosfera va gidrosferalarning uzoq vaqt davom etgan ta'sirida tuproq qoplamiga aylanib keladi. Tuproq o'ziga xos organomineral tarkibga ega. Tuproq paydo bo'lish jarayonida gumus ya boshqa murakkab organik birikmalar to'planishi sodir bo'ladi. Shuningdek tuproqlar biogen ikkilamchi alyumosilikatli ya silikatli minerallar, biofil elementlari bilan boyib boradi, va shunday qilib, spesifik xossaga – unumdorlikka o'simliklarning o'sishi ya rivojlanishi, ya'ni hosil bera olish qobiliyatiga ega bo'ladi. Tuproqning ushbu xossasi fitosenozlar ya qishloq xo'jaligi

barcha tarmoqlarining mahsuldorligini ta'minlashda asosiy sharoit bo'lib xizmat qilmoqda.

Unumdorlik - bu tuproqning muayyan o'simliklarni oziqa elementlari, suvga bo'lgan talabini, ularning ildiz sistemalarini havo ya issiqlik bilan ta'minlay olish qobiliyatidir. Oziqa moddalar, suv, havo, issiqlik - tuproq unumdorligining eng asosiy tarkibiy qismidir. Tuproq oziqasi deganda o'simliklar mineral shakldagi N, P, K, Ca, Mg, S va amalda tabiatda uchraydigan boshqa barcha kimyoviy elementlar bilan ta'minlash tushuniladi. Umuman olganda unumdorlik, asosan, tabiiy va samarali turlarga bo'linadi. Tabiiy unumdorlik tuproqdagi oziq moddalar umumiy zaxirasi bilan xarakterlanadi; uning shakllanishi esa tuproq hosil bo'lish sharoitlari va omillari hamda genezisiga bog'liq. Samarali (sun'iy) unumdorlikning inson mehnat faoliyati bilan, ya'ni yerga ishlov berish, sug'orish, o'g'itlash, sho'rini yuvish kabi agrokomples tadbirlar bilan boshqaradi. Sun'iy yo'l bilan qumlik, toshloq, botqoqlik kabi unumsiz yerlarda unumdor tuproqlar paydo qilish mumkin. Tabiiy unumdor tuproqlar ba'zan kam samaraga ega bo'lishi mumkin va aksincha yuqori agrotexnika tadbirlarini qo'llash natijasida unumsiz tuproqlarda yuqori unumdorlikka erishish mumkin. Tuproqdagi oziq moddalar miqdori (azot, fosfor, kaliy, kalsiy, magniy, oltingugurt, temir, bor, marganets va boshqa mikroelementlar) tuproq, hosil qiluvchi jinslar va uning tagidagi yotqiziqlar (tagzamini) tarkibiga hamda tuproq hosil qiluvchi jarayonlarga bog'liq. O'simliklarning mikroelementlarni o'zlashtirishiga tuproq reaksiyasi katta ta'sir ko'rsatadi. Tuproqdagi oziq moddalar zaxirasi mineral va organik o'g'itlar solish bilan boshqarib turiladi. Tuproqda suvda oson eruvchi tuzlar, asosan, natriy, shuningdek, magniy, kalsiy va boshqa kationlarining ortiqcha miqdorda bo'lmasligi unumdorlikning muhim shartidir. Tuproqda tuzlar miqdorining me'yordan oshib ketishi — tuproqning sho'rlanishi, asosan, noto'g'ri sug'orishdan vujudga keladi, natijada unumdorlik keskin pasayib ketadi. Tuproq qatlamidagi zararli tuzlarni yo'qotish uchun sho'r yerlar yuviladi. Sho'rlanishning oldini olish uchun esa tuproq xususiyati va tarkibiga qarab suyurish rejimi belgilanadi. Qurg'oqchilik vaqtlarida, jumladan, sug'orma dehqonchilik zonalarida suyurish Tuproq

unumdorligini tubdan oshiradi. Tuproq unumdorligining past bo'lishi, ko'pincha patogen organizmlar mavjudligiga ham bog'liq. Ularni kimyoviy (hasharotlarni bepusht qilish, fungitsidlar sepish va boshqalar) va agrotexnik tadbirlar (almashlab ekish, tuproqqa ishlov berish) yordamida yo'q qilish tuproqning samarali unumdorligini keskin oshiradi. Tuproq unumdorligini saqlash uchun tuproqqa eroziyaga yo'l qo'ymaydigan usullarda ishlov beriladi, dala o'rmonzorlari barpo qilinadi, daryo va kanallar qirg'og'i mustahkamlanadi. Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishining asosiy vositasi sifatida tuproqning eng muhim xususiyati shundan iboratki, tuproq to'g'ri agrotexnika, o'g'itlar qo'llash va boshqa tadbirlar ta'sirida o'zining unumdorligini pasaytirmaydi, balki oshiradi. Tuproqni unumsizlanishi hosildorlikning yuqoriligida emas, balki bu ishlab chiqarish mahsuldorligining pastligi va yerdan foydalanish darajasini yomon ekanligidadir. Bizning tuproqlarimiz avaylab asrashga muhtoj. Tuproqni asrash va undan samarali foydalanish, unumdorligini oshirish - ajralmas tushuncha ekanligini hech qachon esdan chiqarmasligimiz kerak.

Tuproqni muhofaza qilish - bu ulardan oqilona foydalanish, barqaror yuqori hosildorlikka, va pichanzor va yayloylarning yuqori mahsuldorligiga erishishdir. Bunga faqat ishlab chiqarishni muntazam jadallashtirib borish, yerlarni to'g'ri quritish va sug'orish, o'g'itlash tuproq eroziyasiga qarshi kurash, ihota daraxtzorlari barpo etish, ilmiy asoslangan almashlab ekish sistemalarini joriy etish, ekin maydonlari strukturasi takomillashtirish va boshqa ilg'or agrotexnik tadbirlar qo'llash tufayli erishish mumkin.

Yuqori unumdorlikka ega bo'lgan tuproqlar xossalari yuqori hosildorlikka mos kelishi kerak. Fiziologlar ma'lumotlariga ko'ra, optimum qonuni bo'yicha o'simliklarni barcha zarur sharoitlar bilan ta'minlaganda bug'doy hosildorligi 60 s/ga bo'lsa qoniqarli, 80-90 s/ga - normal, 120 s/ga bo'lsa yuqori hisoblash mumkin. Ushbu raqamlar haqiqatda mavjud narsa. O'zbekistonda qadimdan sug'oriladigan bo'z tuproqlar sharoitida ko'pchilik hollarda har gektardan 70-80 s g'alla, 35-40 s paxta hosili olinmoqda.

Turli xildagi o'g'itlardan foydalanish hamda kimyoviy melioratsiya kabi tadbirlarni qo'llanishda tuproq xossalarini e'tiborga olish yanada ko'proq ahamiyatga ega.

Tuproqdagi o'simlikka o'tuvchi, harakatchan shakldagi oziq moddalar miqdoriga ko'ra mineral o'g'itlar dozasi aniqlanadi. Organik o'g'itlardan foydalanilayotganda ham tuproqning (gumus miqdori, gumusli miqdori kabi) xossalari e'tiborga olinadi. Tuproq xossalari yerni sug'orish yoki zaxini qochirish melioratsiyasi turlaridan roydalanish zarurligini ko'rsatib beradi. Jumladan tuproqning tuz va suv fizik xossalarini e'tiborga olmasdan sug'orish yerlarning qayta sho'rlanishiga yoki botqoqlanishiga sabab bo'ladi.

O'rta Osiyo tuproqlari unumdorligini o'rganishga doir vegetativ tajribalar shuni ko'rsatadiki, gumusga boy tipik bo'z tuproqlar hamda o'troq va botqoq-o'tloq tuproqlar ancha yuqori unumdorlikka ega bo'lib, och tusli bo'z tuproqlar kamroq va taqirlar past unumdorlikka ega. Masalan, azotli o'g'itlar barcha tuproqlarda ekinlarning hosilini oshirsa-da, ammo kam gumusli och tusli bo'z tuproq va taqir tuproqlarda uning samarasi yuqoriroq bo'lgan. Fosfor taqirlarda, azot va fosfor aralashmasi esa barcha tuproqlarda hosilni oshirish imkonini beradi. Bunda, yana o'sha kam gumusli tuproqlarda mineral o'g'itlar samarasi yaxshi ifodalanadi. Tuproqlarning turli genetik qatlamlari ham bir xil unumdorlikka ega emas.

Xulosa sifatida, tuproq qoplaminig unumdorligini oshirish va uni muhofaza qilish xalq farovonligining asosiy iqtisodiy mezonidir. Shuning uchun mamlakatimizda yetishib kelayotgan yosh kadrlarning xalqimizning asosiy boyligi bo'lgan ona tuprog'imiz haqidagi bilimlarini yanada oshirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri sifatida qarash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мелиорация почв, Засоленные почвы: учеб, пособие О.Г.Лопатовская, А.А.Сугаченко - Иркутск: Изд-во Иркут, гос, ун-та, 2010,-101с.
2. Shodi Xoliqulov, Panji Uzoqov, Ismoil Boboxo'jayev - Tuproqshunoslik Toshkent – 2001.
3. Tuproqshunoslik va o'simlikshunoslik - Toshkent - 2005
4. X.A. Abdullayev, L. Tursunov - Tuproqshunoslik asoslari - TOSHDU 1975
5. Qo'ziyev R.K., Abduraxmonov N.Yu., Tuproq unumdorligi va uni boshqarishning ilmiy asoslari, "Navro'z", Toshkent, 2017, 118b.